

כרסו של רבי אלעזר ברי שמעון / הרב דוב ברקוביץ

פורסם במוסף 'שבת', מקור ראשון

סדרת אגדות מופלאות ומוזרות מאלצות את הקורא לצאת מעולם הנחותיו ולהיכנס לעולמם של חכמים, הרואים את הגוף בדרך אחרת

יחד עם כמה דוגמאות מדהימות נוספות של מעוף הדמיון של אבותינו, אפשר להעיד על האגדות שבתחילת פרק השוכר את הפועלים במסכתנו: "מי שלא ראה אגדות שבתלמוד הבבלי לא ראה אגדות מעולם".

בין האגדות הללו יש למצוא כמה מהסיפורים המפורסמים ביותר על אודות חכמי הגמרא. למשל, "אמר רבי יוחנן: אני נשארתי מהיפים שבירושלים. מי שרוצה לראות את יופיו של רבי יוחנן, יביא כוס כסף מבית הצורף (כאשר הכסף לבן ביותר), ימלא אותה בגרעיני רימון אדום, יניח זר ורדים אדומים על פי הכוס ויעמיד אותה בין החמה והצל – ואותו הזוהר הוא מעין יופיו של רבי יוחנן" (על פי תרגום שטיינזלץ).

ומיד, סיפור קפיצתו לנהר של ריש לקיש – אז ראש כנופיית שודדים – כדי לאחוז ברבי יוחנן, שהיה בעל יופי כשל אישה. ובהמשך – סופה הטראגי של אחת החברות התלמודיות הפוריות ביותר, חברותא שנוצרה בתוך המפגש המביך בנהר. השניים נפטרים בפחי נפש לאחר שרבי יוחנן, שלא השלים בעומק נפשו עם השורות הראשונות בביוגרפיה של ריש לקיש, פוגע ברגשות חברו. ריש לקיש מסתלק מן העולם בגלל האונאה החריפה שחש, ורבי יוחנן נפטר לאחר שנלקח ממנו מי שהיה מחדד את תלמודו היות שהיה מקשה על עמדותיו (דף פד ע"א).

סיפור נוסף המובא הינו ביטוי מובהק לאמירה הידועה "לא בשמים היא". רבה בר נחמני מצא את מותו כאשר שלא בטובתו הוא הוזמן על ידי "מתיבתא דרקייעא" (הישיבה שבשמים) להכריע במחלוקת בהלכה שהתעוררה שם בהלכות צרעת, תחום מומחיותו: אם נגע בהרת בעור הבשר קודם להופעת שער לבן הצומח ממקום הבהרת – האדם הנגוע טמא; אם שער לבן קודם לבהרת – אין הנגע נחשב צרעת, והאדם טהור. ומה במצב של ספק? בדיון שנערך בישיבה שבשמים פסק הקדוש ברוך הוא: טהור, וכל החכמים קבעו: טמא. כאשר רבה הובא על ידי מלאך המוות להכריע במחלוקת, הוא צידד בפסיקת הקדוש ברוך הוא (הרמב"ם בהלכות טומאת צרעת פסק כנגדה, על פי כללי ההלכה המקובלים).

טהור בכל מיני טהרה

סיפור מיתתו של רבה מובא לקראת סוף סדרת האגדות (דף פו ע"א), ויש בו פיסקה הממצה את כל המהלך הארוך של סיפורי האגדה: "בשעת מיתתו, אמר (פסק): טהור, טהור. יצאה בת קול ואמרה: אשריך רבה בר נחמני שגופך טהור, ויצאת נשמתך בטהור". קטע זה מרמז למשמעות נוספת בדברי רבה האחרונים: "טהור, טהור". תוכן הפסיקה של רבה מתקבל כמתייחס לרבה בעצמו בשעת פטירתו, למצב נשמתו ובעיקר לגופו. רבה הינו מומחה לטהר נגעי צרעת מתוך מצב נפשו בחיים – למרות שהוא עשוי מחומר, בשר ודם, הוא אינו יודע טומאה מהי.

עדות הבת קול שלא רק נשמתו של רבה יצאה בטהרה, אלא גם גופו, משקפת את שאלת היסוד של הסוגיה כולה: האם אדם מסוגל לממש את חייו כבעל יצרים חזקים כאשר הוא שומר על טהרתו? חכמים היודעים לטהר בפסיקותיהם את מה שנראה כהופעת הטומאה בגוף המתבלה – נגעי הצרעת על ידי רבה ושישים כתמי דם נידה על ידי רבי אלעזר ב"ר שמעון (בר יוחאי) – הוא מוטיב חוזר המלמד שגם החומר עשוי להיות בסיס לחיים של טהרה. נקודה זו המודגשת לאורך המהלך האגדי מתמקדת בעיקר בדמותו של רבי אלעזר ב"ר שמעון (להלן הראב"ש) – כלומר, בדמותו רבת המדדים, הגרוטסקית ורווית שכבות השומן.

אחת הסצנות הפנטסטיות בסיפורי ראב"ש היא תיאור ניסיונו להוכיח שיסודן של "תחושות הבטן" שלו הוא בקדושה. כאשר התמנה ראב"ש לקצין גבוה במשטרת המלך, הביא יהודי לבית הסוהר היות שקילל את ראב"ש במילים "חומץ בן יין", או בלשוננו: בן 'מקולקל' לאב צדיק. היהודי הוצא להורג. לאחר שסבל מנקיפות מצפון, ביקש ראב"ש להוכיח שחש בבטנו רבת המימדים ברשעותו של הנהרג – דבר שהיה ידוע בקהילה, אך לא לו. הוא טען ששומנו הרב לא יעלה "רימה ותולעה" ולא יירקב כגוף האדם לאחר מיתתו. אך איך יוכיח זאת בעודו בחיים? ביקש ראב"ש מחבריו לתת לו סם שינה (חומר הרדמה) ולהעלותו על "שולחנות שיש" (חדר ניתוחים) כדי לחתוך את כרסו, ולשים את שכבות השומן בשמש. והנה, אכן לא עלו בבשר המת רימה ותולעה.

מהו פשרו של סיפור כזה? ואיך יש להתייחס לסיפור אחר המתאר את כרסו של ראב"ש כגדולה מספיק כך ששור יוכל לעבור תחתיו? האם אחרי שלוש עשרה שנים במערה עם אביו כאשר אכל רק חרובים

ושתה רק מים (שבת דף לב) לא היה יכול לעצור עצמו מלאכול?! האם פעילותו המפוקפקת לתפיסת גנבים יהודים ולמסירתם לשלטונות, כנגד רצונם של חכמים, ביטאה את יחסו לעולם החומר, כשם שביציאתו מהמערה שרף כל דבר שהביט בו מתוך "התעלות רוחנית"? האם הצטרפותו למשטרת השלטון הרומי השנואה באה כריאקציה לעמדתו הנוקבת של אביו שהתרבות הרומית הנה מושחתת מהיסוד – הגורם שהכריח את האב ואת בנו להסתתר במערה ולהתנתק מכל מגע עם חברת האדם כאשר נודע הדבר?

האגדה מובאת מתוך דיון בחובת המעביד להאכיל את פועליו. חובת סיפוק צורכי אוכל בסיסיים לפועלים נחשבה תנאי בסיסי בחוזה העבודה גם אם לא הותנתה במפורש. כבר במשנה הראשונה בפרק משתרבב יסוד אגדי לפסיקה ההלכתית. רבי יוחנן בן מתאי השולח את בנו לסגור את תנאי העבודה עם פועליו גוער בו כאשר לא התנה במפורש שיסופק רק אוכל בסיסי – באומרו: "אפילו אם אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו לא יצאת ידי חובתך עמהן, שהן בני אברהם יצחק ויעקב".

הגמרא מחברת חובה זו לפרק קד בתהילים, המתאר את הקדוש ברוך הוא כמי שמספק מחיה לעופות השמים, לחיות השדה ולאדם. קטע המעבר לסיפורי ראב"ש מסיט את מובנו הפשוט של הפרק לדימוי האוכל כבסיס להתקשרות רוחנית בין אדם לבורא. ההפשטה של ברכת החיות החומרית משקפת בבירור את עוצמת היצירה האגדית שבהמשך. הראיה המוכחת להיות האוכל בפרט, והחומר בכלל, צינור להתקשרות רוחנית, היא טהרתה וקדושתה של כרסו של ראב"ש.

כוחה של המיניות

נדמה שהקטע הפרוע (והמביך) ביותר בסיפורי ראב"ש הנו ההתייחסות של הגמרא למיניותו. כאשר הלכו ראב"ש וחברו רבי ישמעאל ברבי יוסי, בעל כרס כמוהו, זה על יד זה, המראה גרם לגבירה רומאית אחת לטעון: "בניכם אינם שלכם" (הם היו שמנים כל כך, עד שלדעתה לא יכלו לקיים חיי אישות עם נשותיהם). החכמים אינם נבהלים ותגובתם המדהימה היא: "שלהן (=הכרס של נשותינו) גדול משלנו". הגמרא איננה מניחה את העניין ללא הסבר ממשי ומציעה מעצמה שתי תשובות ל"פלא". יש אומרים "כי כאיש גבורתו" (שופטים ה, כא); ויש אומרים: "אהבה דוחקת את הבשר". זהו פתח לדיון קצר אבל מפורש מאוד לגבי מיניותם של חכמים, דיון שלא היה מבייש את אוהלי חיילי המילואים המשוועמים ביותר - עם כל הכבוד למעלת הגמרא. בחרתי לא לצטט כאן את הדיון הזה; המתעניין יפנה למקור.

ההתייחסות מפורשת כזו למיניות רחוקה מההקשר התרבותי והחברתי שלנו והיא משקפת באופן חריף את התפיסה המכוננת את מהלך הסוגיה. אביא את פירוש המהר"ל לקטע זה, שבעיניי חושף בלשונו שלו את כוונת הגמרא (הציטוטים מחברים בין הנאמר בחידושי אגדות על מסכת בבא מציעא לנאמר בבאר הגולה, באר חמישי, ומסודרים מעט מחדש). המהר"ל משבץ קטע זה בהתייחסותו לאותן אגדות המעוררות לעג וזלזול, בעוד שטמונים בהן יסודות קבליים וסתרי תורה.

1. הרבה מחכמים והם החוקרים בשכלם על הנמצאים (פילוסופים ותיאולוגים של ימי הביניים), אומרים כי חיבור איש עם אשתו זה חרפת האדם ובושתו וכלימתו; עד שאמרו בהסכמה מוחלטת: 'חוש המישוש חרפה הוא לנו'. ודבר זה באו להרחיק חכמים, כי לא יסבול דבר זה הדעת: יסוד הכול, אשר הוא קיום העולם שהוא פריה ורביה, יהיה נכנה על דבר גנאי וחרפה? ! ויותר מזה: אין זה מכבוד השם יתברך שיהיה דבר שהוא יסוד העולם על דבר שהוא גנות וחרפה... כי אין בחיבור איש עם אשתו שום דבר של פחיתות כלל.
2. גוף האדם מגלם את "צלם א-להים" שבו. אצל האיש עשרת אבריו הראשיים "עשרת השליטים בגופו - שתי אוזניים, שתי עיניים, שתי ידיים, שתי רגליים וראש הגוייה (אבר הזכרות) והפה" – מגלמים את עשרת הספירות. כל האיברים נבראו בזוגות, ואילו ראש הגוייה והפה הם יחידים. ומזה תוכל להבין כי אלו הם שליטים על שליטים והם שקולים בשווה. שניהם קשורים לשורש ברכת היצירתיות הא-להית הטמונה בזרע ובדיבור, בחינת ברית ה"מילה" מלשון "מלילות" – הן שיכולי הדגן שהבשילו כאשר הזרעים יוצאים מהן בקלות כשממוללים אותן.
3. שתי הדרכים שבהן הגמרא מסבירה כיצד בעלי הכרס מקיימים יחסי אישות משקפות שני אופנים שבהם ברכה א-להית על טבעית מתגלית במיניות. "אהבה דוחקת את הבשר" – כי חיבור האיש עם אשתו שיהיה לדבר אחד לגמרי. והחיבור הזה אל תאמר כי הוא דבר גשמי כמו חיבור שאר בעלי החיים - אין הדבר כן. כי כוח החיבור מן השם יתברך וכמו שנרמז במילת "איש" ו"אישה" כי שיתוף שמו ביניהם הוא שם י"ה, היו"ד באיש והה"א באישה, לומר - כי השם יתברך מחבר זיווג זה ומאחד אותם, לכך שמו ביניהם... ולכן כוח עליון מחבר אותם ועל זה אמר "אהבה" (דוחקת את הבשר) שהוא עצם החיבור שהוא מן השם יתברך דוחק הבשר הגשמי. שוודאי ראוי שיהיה גובר כוח החיבור (השאיפה להיות "לדבר אחד") על הבשר הגשמי.

”כי כאיש גבורתו” – ”כי אבר התשמיש יש לו כוח איש... נתן לו כוח מיוחד שאינו גשמי כמו שאר האיברים והוא מושל ודוחה בכוח גבורתו שניתן לו עד שגומר פעולתו, שבשביל זה נקרא איש – וכל כך גדול כוחו של איש שהוא דוחק את הבשר”.

במיניות האדם טמון משהו מהברכה הא-להית בעולם החומר המתגלית בנפשו ובגופו – השאיפה להאחדה עם אדם אחר והחיות הבלתי נשלטת בגבורת אבר התשמיש.

המבוכה המתעוררת בעיסוק המפורט בגופו של ראב”ש ובתיאור של אברי החכמים משקפת את המרחק הנפשי בינינו, יורשי תרבות המערב, לבין תפיסת עולמם וחייהם של אמהותנו ואבותינו. דברי הסיכום של המהר”ל הם: ”לא נמנעו חכמים לכתוב דבר זה בספר הקדוש כי גם דבר זה קדוש ומקודש, והם מסתרי התורה, מעניין אדם וצלמו, אשר החוקרים מדעתם ושכלם בדו אותו, וגם צלמו, ואין להאריך עוד”.